

*Бандура Т. Й.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української та зарубіжної літератур**Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

ПАРАДИГМА ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ ДЖОРДЖ ЕЛІОТ «МІДЛМАРЧ»: ПРОБЛЕМА ХАРАКТЕРОЛОГІЇ

Анотація. У статті досліджується система жіночих образів в аспекті поетики характеротворення в романі Джордж Еліот «Мідлмарч». Наголошується, що на 70-ті роки XIX ст. припадає переламний період творчості авторки, коли естетика реалізму переживає певні зрушення в проблемно-тематичному плані: відхід від соціальної проблематики й надання переваги морально-етичному дискурсові художності, також набирає ваги психологічний аспект оповіді.

Визначається, що жіноча тема, проблематика стають ключовими у творчості видатної письменниці, оригінальні образи жінок асоціюються з нездійсненністю мрії, її ідеалістичністю, утілюють той елемент людського досвіду, якому не відведено місце в детерміністській доктрині світу, продиктованій прагматичним світоглядом патріархальної епохи.

У дослідженні виявлено, що художні моделі жіночих інтерпретацій Дж. Еліот уособлюють необхідність для суб'єкта вдосконалювати успадковану природну суть. Концептуалізація жіночої статі у творах письменниці заснована на глибокому освоєнні гендерної проблематики, детермінованої формуванням нового типу особистості жінки – свідомої, з чіткою громадянською позицією, відважною у виборванні власних амбітних бажань і прагнень.

Зазначається, що для творення жіночих характерів, зокрема головної героїні, письменниця використовує самобутню палітру реалістичних засобів поетики. Передусім авторка віднаходить ту правильну пропорцію характеру, що розкриває його в єдності та взаємодії рис, які, з одного боку, виокремлюють персонажа як індивідуальність, а з іншого – властиві йому в аспекті походження, виховання, оточення тощо, тобто виражають його соціальне «обличчя», належність до конкретної верстви населення. Розкриттю завдання такої авторської реалізації слугує традиційний спектр зображально-виражальних засобів: портретна характеристика, мова, міміка, жести, вчинки, думки, відтворення матеріального світу очима героя, суб'єктна ідентифікація речей тощо.

Акцентується на тому, що новаторським прийомом письменниці в характеротворенні є сублімована об'єктивність. Так, у незалежному ключі або відсторонено розкриваються й саморозкриваються персонажі Джордж Еліот. Водночас, коли вимагає життєвий матеріал, задум або необхідність унести певні корективи в саморозкриття образу, Джордж Еліот, не втручаючись у відтворення події і співзвучно з традиціями англійської прози XIX століття рішуче бере слово від автора й митецьку ідею генерує в авторській відступі філософського характеру. У таких позасюжетних вставках письменниця послуговується прямими узагальненнями і від роздумів про персонажа переводить думку безпосередньо в русло засудження вад сучасного їй суспільства.

Ключові слова: гендер, характер, фемінізм, дискурс, самоідентифікація.

Постановка проблеми. Джордж Еліот належала до покоління великих майстрів англійського роману середини XIX століття – до когорти митців, творчість яких ніколи не втратить своєї читацької популярності й актуальності наукової рецепції. Це талановиті прозаїки-реалісти Ч. Дікенс, В. Текерей, Ш. Бронте, Е. Гаскелл та ін. Однак розквіт творчості письменниці припадає вже в 70-і роки XIX ст., коли естетика реалізму переживає певні зрушення в проблемно-тематичному плані: відхід від соціальної проблематики й надання переваги морально-етичному дискурсові художності. Також набирає ваги психологічний аспект оповіді й особливим ракурсом зображення стала користуватися «жіноча проза», що на той момент формувала свій оригінальний стиль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві жіноча проза, починаючи з 90-х роках XX століття і до сьогодні, набуває широкої літературно-критичної популярності. Саме під пером дослідниць В. Агеєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко феміністична проблематика усвідомлюється як літературний феномен, набуваючи нових спектрів наукової рецепції. «Перлами» феміністичної критики стали ґрунтовні дослідження В. Агеєвої «Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму», Т. Гундорової «Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн», Н. Зборовської «Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків», О. Карабльової «Художні версії проблеми самотності у сучасній жіночій прозі»; статті М. Крупки «Гендерний дискурс у сучасній українській літературі» й Г. Улори «Проблема феміністського тексту і письменницького іміджу жінки-авторки в сучасних українській та російській літературах» та ін.

У дослідженні «жіночого питання» у світовій літературі цікавими стали праці А. Анненкової, О. Бажан, О. Копач, С. Криворучко, Г. Рижкової, О. Турчанської, С. Філоненко та ін. Не втрачає науково-популярної ваги й гендерна методологія щодо ідентифікації «жіночого письма», яка базується на теоретичних розробках Ж. Дерріди, Е. Шовалтер, Ю. Крістєвої та інших.

Метою статті є дослідження поетики характеротворення жіночих образів у романі Дж. Еліот «Мідлмарч».

Виклад основного матеріалу. Жіноча тема, проблематика стають ключовими у творчості видатної письменниці Джордж Еліот, оригінальні образи жінок асоціюються з нездійсненністю мрії, її ідеалістичністю, утілюють той елемент людського досвіду, якому не відведено місце в детерміністській доктрині світу, продиктованій прагматичним світоглядом патріархальної епохи. Справедливо зауважує В. Агеєва, що «неймовірним одкровенням літератури європейського модернізму стала

ні з чим не порівнянна одвертість жіночого письма» [1, с. 13]. Художні моделі жіночих інтерпретацій Дж. Еліот уособлюють необхідність для суб'єкта вдосконалювати успадковану природну суть. Концептуалізація жіночої статі у творах письменниці заснована на глибокому освоєнні гендерної проблематики, детермінованої формуванням нового типу особистості жінки – свідомої, з чіткою громадянською позицією, відважною у виборюванні власних амбітних бажань і прагнень. Справедливим є зауваження К. Х'юїтт, що «роман «Мідлмарч» – це історія чоловіків і жінок, які намагаються жити зі своїми мріями й віруваннями в суспільстві, що має певні цінності й упредження, сформовані на історії, економіці, добрих намірах і страхіві» [2, с. 255].

У вступові до роману «Мідлмарч» спостерігаємо присвяту «Сучасним святим Терезам», у якій авторка вже задає певну екзистенційну тональність оповіді: трагедія таких молодих жінок полягає в тому, що вони «не находили опоры в устремлениях и надеждах всего общества, которые для пылкой души, жаждущей применения своим силам, заменяют знание. Их пыл искал выхода в служении какому-то неясному идеалу или отдавал их во власть чисто женских порывов, но первое объявлялось эксцентричностью, а второе беспощадно осуждалось как нарушение морали» [3, с. 22].

Знайомство з Доротеєю Брук і згадка про Пресвяту Діву вже в експозиції роману визначають один із головних мотивів роману – мотив святої Терези. Життєві прагнення Доротеї співзвучні з позицією багатьох її сучасниць, які не реалізували себе в соціумі. Так, Дж. Еліот застосовує реалістичні прийоми типізації героїнь, у яких акумулюється новаторська формула симбіозу мистецького бачення художньої місії жіночих образів і концептів авторської свідомості, сформованої елементами міфопоетики.

Розумна й чуттєва головна героїня роману Доротея – представниця класу буржуа, що на той історичний момент був правлячою ланкою англійського суспільства, відчуває невдоволеність порожнім світським життям, яке ведуть жінки її оточення. Дівчина прагне чогось більшого, ніж егоцентричне самозамилування в прагматичному соціумі, «вона звертається до пуританської ідеології, намагається реалізуватися в благодійності з метою застосування своїх невикористаних душевних сил» [4, с. 83]. Крім того, важливими жіночими проблемами вікторіанської епохи в цьому романі є питання покори і протипатріархальному устрою. Найбільш показовим у цьому відношенні є уривок з фінальної частини роману «Мідлмарч»: «Тереза нашего времени едва ли сумела бы осуществить преобразование монашеского ордена, точно так же как новая Антигона не имела бы возможности свершить свой подвиг и пожертвовать жизнью, дабы предать земле тело убитого брата, – отныне уже нельзя излить душевный пыл героическими подвигами такого рода. Но мы, люди незначительные, своими повседневными речами и поступками формируем жизни многих Доротей, и судьба той Доротеи, чью историю мы рассказали, еще не самая прискорбная из всех» [3, с. 853]. Письменниця експлікує образ головної героїні кризь класичну парадигму емансипованих жінок, починаючи з античної Антигони, тим самим наголошує на літературній еволюції вічних жіночих типів.

Своєрідним художнім локусом для реалізації жіночої теми й оригінального моделювання образу Доротеї Брук є відтворення англійського провінційного суспільства Мідлмарча, що

живе в ореолі традиційного патріархального світопорядку, соціокультурних настанов вікторіанства. До того ж письменниця виступає як знавець не тільки національної, а і європейської культури, про що свідчать авторські епіграфи до розділів, у яких ідеться про навчання Лідгейта в Парижі та про невдалий медовий місяць Доротеї в Римі, узяті з творів Данте, Сервантеса, Гете й ін. Дж. Еліот відтіняє англійський провінціалізм зі всіма його ханжеськими настановами та педантизмом засобом творення образів інтелектуалів Лідгейта й Ладислава.

Для творення жіночих характерів, зокрема головної героїні, письменниця використовує самобутню палітру реалістичних засобів поетики. Передусім авторка віднаходить ту правильну пропорцію характеру, що розкриває його в єдності та взаємодії рис, які, з одного боку, виокремлюють персонажа як індивідуальність, а з іншого – властиві йому в аспекті походження, виховання, оточення тощо, тобто виражають його соціальне «обличчя», належність до конкретної верстви населення. Розкриттю завдання такої авторської реалізації слугує традиційний спектр зображально-виражальних засобів: портретна характеристика, мова, міміка, жести, вчинки, думки, відтворення матеріального світу очима героя, суб'єктна ідентифікація речей тощо.

Новаторським прийомом письменниці в характеротворенні є сублимована об'єктивність. Так, у незалежному ключі або відсторонено розкриваються й саморозкриваються персонажі Джордж Еліот. Подібно до «Ляльковика» Текерея, який стверджував свою непричетність до драми маріонеток із придуманого ним «балаганчика», письменниця не уникає нагоди підкреслити, що за позиції й вчинки своїх героїв відповідальності не несе, оскільки кожен із них має власну волю, мету, втручатися в події вона не мала наміру. Так, характеризуючи Доротею, письменниця підкреслює самобутність та абсолютну егоцентричність світогляду героїні, яка не піддається впливу ніяких зовнішніх факторів: «Ее ум был теоретического склада и по самой своей природе жаждал неких высоких понятий о мире, непосредственно приложимых к приходу Типтон и к ее собственным правилам поведения там. Ее влекли горение и величие духа, и она опрометчиво увлеклась всем, что, как ей казалось, несло их печать» [3, с. 56]. Однак, коли вимагає життєвий матеріал, задум або необхідність унести певні корективи в саморозкриття образу, Джордж Еліот, не втручаючись у відтворювані події та співзвучно з традиціями англійської прози XIX століття, рішуче бере слово від автора й митецьку ідею генерує в авторські відступи філософського характеру: «Здесь я почитаю нужным воспользоваться своим правом на философские отступления и замечу...» [3, с. 246].

Прикметно, що в таких філософських відступах та авторських репліках у полотні нарративу очевидний інтертекстуальний перегук зі старшими сучасниками Дж. Еліот (Дікенс, Текерей, Гаскелл). У таких позасюжетних вставках письменниця послуговується прямими узагальненнями й від роздумів про персонажа переводить думку безпосередньо в русло засудження вад сучасного їй суспільства. Фактично образне моделювання переходить у розряд типізації соціальних явищ з ознаками викриття. Іронія, сарказм і місткі афористичні формулювання авторки частіше набувають публіцистичного звучання соціальної інвективи: «... когда молодой аристократ крадет драгоценности, мы называем такую кражу «клептоманией», говорим о ней с философской улыбкой и даже не помышляем о том, чтобы

отправит его в исправительное заведение, как маленького оборванца, попавшегося на краже репы» [3, с. 462]. У такий спосіб письменниця трансформує природу авторського відступу в бік характеротвірної функційності.

В авторській техніці творення характерів Дж. Еліот новаторських ознак набирає художній топос. Так, у жіночому уявленні Доротеї спостерігаємо суб'єктне, часто завуальоване або символічно виражене, ототожнення географічного локусу зі світовідчуттям героїні. Наприклад, у Римі Доротею лякає відвертий еротизм «вічного міста». Заміжня за сухим педантом, вона з пересторогою спостерігає за тим, як у цьому місті кипить ««жаркая титаническая жизнь, глядящая и рвущаяся со стен и потолков»; «образы, неясные и в то же время исполненные жаркой силы, властно вторглись в ее юное восприятие и оставались живыми в ее памяти» [3, с. 223]. Чуттєва насиченість і різноманіття католицького Риму, де панують «развалины и базилики, дворцы и каменные колоссы, свергнутые в убогость настоящего», шокують молоду жінку, яка «воспитана в духе английского и швейцарского пуританства, с историей знакома только в ее художном протестантском истолковании, а в искусстве не пошла дальше расписывания вееров», своєю жадливою неприкритістю [3, с. 222]. Наведений уривок переконливо ілюструє, що, крім зацікавленості історією, медициною, міфологією й ученням Дарвіна, у характерах героїнь Дж. Еліот виявляє незбагненність для протестантської свідомості античного й католицького мистецтва. Так, Доротею бентежить вплив на неї Риму, неспівмірного з її світовідчуттям. Імовірно, авторка для створення колоритного жіночого образу й характеру намагається дослідити вплив чужих культур на світоосягнення персонажа, більше того, засобом метафоричної конструкції: «Доротея не имеет силы противиться грандиозным, хотя и разрозненным, «откровениям имперского и папистского города». Образы, порождаемые тем или иным настроением, обладают своего рода автономностью, подобно картинам, проецируемым волшебным фонарем; и, наконец, – еще одно поразительное сравнение – красный занавес в соборе святого Петра обволакивает всю возникшую в изображении картину, как будто наблюдатель поражен глазным недугом» [3, с. 252–253]. Саме останній образ, на нашу думку, свідчить про неймовірну кількість побаченого й осмисленого героїнею. Безумовно, Доротея уособлює схематичний образ людини з англійським менталітетом, якій некомфортно в чужому середовищі. Зіткнення різних культур – католицької і протестантської – відтворюється спочатку абстрактно, а потім реконструюється авторкою в засіб відтворення душевного стану героїні. Реципієнт ненароком стає свідком перипетій її духовного світу. Саме відтворення напружених, пристрасних почуттів, що переживає головна героїня, сприяє повному осмисленню її характеру, передусім внутрішнє життя дівчини, саморефлексія стають визначальними в моделі її поведінки.

Вікторіанські романісти доволі суперечливо зображали жіноче побутування в ролі «янгла в домі»: з одного боку, жінка зображується втіленням добropорядності, з іншого – у багатьох творах вікторіанців є альтернативні моделі, що нівелюють сформований у XIX столітті ідеал дружини як берегині домашнього вогнища.

Так, характерним антиподом Доротеї Брук є Розамонда – дружина лікаря Лідгейта. У фінальному розділі «Мідлмарча» репрезентовано чергову показово-викривальну розмову між

лікарем і його дружиною: «Как-то он назвал ее своим базиликом, а когда она спросила, как объяснить эти слова, он ответил, что базилик – это растение, питательной почвой для которого служит мозг убитых людей» [3, с. 870]. Показово, що категорія «базилік» (у значенні «рослина-паразит») і поняття «янгло в домі» вступають у семантичну конфронтацію.

Прагнення Розамонди несумісні із життєвими принципами Лідгейта, оскільки всі її бажання зосереджені на міщанському стяжанні: придбання розкішних речей, досягнення гідного статусу в соціумі, багатстві. Таким чином, Дж. Еліот поляризує образ ідеальної патріархальної жінки – дружини й господаря дому, розкриваючи її полемічну суть.

Проблема жіночої самосвідомості, що вирішується в романі образом Доротеї, безпосередньо пов'язана з мистецтвом прерафаелітів: письменниця робить чуттєвість, притаманну прерафаелітизму, складником духовного становлення головної героїні. Прикметно, що роль естетики прерафаелітів у заявленому романі пов'язана не тільки з ідеями, що проповідує Віл Ладислав і його вчитель у «римському» розділі роману, а й зі сформованою в тексті концепцією глядацького сприйняття, що реалізується як симбіоз відчуття, уяви й почуття не лише героя, а й автора. Наприклад, назва картини Холмана Ханта «Пробудження сумління» асоціюється з пропашою жінкою. У романі «Мідлмарч» єдина героїня, яка знаходилася в подібному амбула, – Розамонда Лідгейт. Однак вона не мучиться докорами сумління, водночас Доротея, яка підсвідомо відчуває розбещеність Розамонди, відверто вражена. Саме вона соромиться поведінки дружини лікаря; музика, що лунає з дому Лідгейта, конструє об'єктивну оцінку ситуації, яка склалася в особистому житті Доротеї: обставина, що компрометує місис Лідгейт, є дзеркальним аналогом життєвої ситуації самої місис Кейсбон. До того ж момент прозріння передано не засобом живописного зображення, а за допомогою музики. На той момент, як відбувається остаточне прозріння головної героїні, афоризм «пробуджена свідомість» досягає у творі максимального резонансу. Так, поряд із мотивом святої Терези в романі реалізується мотив «пробудженої свідомості» Доротеї, що модифікується в нове тлумачення крізь призму полотна Ханта «Пробудження сумління». Як зазначала В. Вулф, «героїні Джордж Еліот не можуть жити без конкретної релігії, і вони починають шукати її ще в дитинстві» [5, с. 74]. Справді, Доротея Брук не осмислює своє життя без альтруїстичного складника, що вивершує її над призначенням патріархальної жінки, вона самоідентифікується як жінка-місія. Трагедія героїні в тому, що соціум не потребує її сублімованої місіонерської ролі: «... свідомість жінки, наповнена стражданням і чуттєвістю, у героїнях Еліот, здається, летить через край. Вона виходить за межі й починає вимагати того, що, імовірно, несумісне з дійсністю людського існування» [5, с. 76]. Це протиріччя закінчується практично для всіх героїнь або трагедією, або компромісом, що, на думку В. Вулф, є ще більш руйнівним для жінки.

Висновки. Отже, в аналізованому романі Джордж Еліот «Мідлмарч» авторка з новаторською художньою силою творить типові образи жінок кінця XIX століття, урізномбарвивши характеротвірну палітру оригінальними засобами поетики. По-перше, у характері головної героїні Доротеї Брук письменниця акумулює конотативну суб'єктність, виражену через необхідність удосконалення природної суті, особистісне зростання. У техніці вимальовування характерів простежу-

ється сакральна мотивація образом святої Терези, реалізується симбіоз мистецького бачення художньої місії жіночих образів і концептів авторської свідомості, сформованої елементами міфопоетики. По-друге, для увиразнення прикметних рис нової жінки Дж. Еліот творить полярний образ жінки-пристосуванки, інтерпретованої в антиподові головної героїні – Розамонди Лідгейт. Вона є експлікативним варіантом суперечливого «вікторіанського» образу, що суміщав «янгола в домі» й «демона в соціумі». По-третє, проблема жіночої самосвідомості у творі безпосередньо пов'язана з мистецтвом прерафаелітів, авторка культивує чуттєвість, притаманну прерафаелітизму, і робить складником духовного становлення головної героїні. Паралельно мотиву святої Терези в романі функціонує мотив «пробудженої свідомості», що модифікується в новаторське трактування засобом живописного полотна Холмана Ханта «Пробудження сумління».

Зауважуємо, що пафосний стрижень романістики Дж. Еліот детермінується естетичною позицією мисткині виявляти природну суть нового типу жінки, яка протистоїть заскорузлій соціосистемі, здатній зруйнувати істинне призначення жінки творити й жити справою. Авторка формує нову модель жіночої характерності – свідомої, з переконливою громадянською позицією в умовах патріархальної суспільності.

Література:

1. Агеева В., Марценюк Т. Інша оптика. Гендерні виклики сучасності. Київ : Смолоскип, 2019. 256 с.
2. Хьюитт К. Джордж Еліот и ее роман «Мидлмарч» / пер. с английского И. Поповой. *Вопросы литературы*. 2015. № 2. С. 236–260.
3. Элиот Дж. Мидлмарч : картины провинциальной жизни. Москва : Эксмо, 2016. 879 с.
4. Анненкова О. Английська література вікторіанської епохи. Київ : Видавництво НПУ імені М. Драгоманова, 2016. 168 с.
5. Вулф В. Власний простір / пер. Я. Чердаклі. Київ : Акцент, 2017. 111 с.

Bandura T. The paradigm of images of women in George Eliot's novel "Middlemarch" in the aspect of typology

Summary. The article examines the system of female images in terms of character-building tools in George Eliot's novel *Middlemarch*. It is noted that the resonant period of the writer's work dates back to the 70s of the XIX centu-

ry, when the aesthetics of realism undergoes certain changes in the problem-thematic plan: departure from social issues and preference for moral and ethical discourse of art, also gaining weight psychological aspect of the story.

It is determined that women's themes and issues become key in the work of the famous writer, original images of women in her novels are associated with the impossibility of dreams, its idealism, embody the element of human experience, which is not given a place in the deterministic doctrine of the world.

The study found that G. Eliot's artistic models of women's interpretations embody the need for the subject to improve the inherited natural essence. The conceptualization of the female sex in the works of the writer is based on a deep mastery of gender issues, determined by the formation of a new type of personality of a woman – conscious, with a clear civic position, courageous in fighting for their own ambitious desires and aspirations.

It is noted that to create female characters, in particular the main character, the writer uses a unique palette of realistic means of poetics. First of all, the author finds the right proportion of character, which reveals it in the unity and interaction of traits, which, on the one hand, distinguish the character as an individual, and on the other hand, inherent in the aspect of origin, upbringing, environment, that is express his social «face», belonging to a certain segment of the population. The task of such authorial realization is revealed by the traditional spectrum of pictorial and expressive means: portrait description, language, facial expressions, gestures, actions, thoughts, reproduction of the material world through the eyes of the hero, purpose of things given by the author in the subjective assessment of the character.

Emphasis is placed on the fact that the writer's innovative approach to characterization is sublimated objectivity. Yes, in an objective way or remotely, the characters of George Eliot are revealed and self-revealed. At the same time, when it requires vital material, idea or the need to make certain adjustments to the self-disclosure of the image, George Eliot, without interfering with the events he reproduced, and in accordance with the traditions of nineteenth-century English prose, takes the floor from the philosophical digressions. In such off-topic inserts, the writer uses direct generalizations and from thinking about a character translates the idea directly into the direction of condemnation of the shortcomings of modern society.

Key words: gender, character, feminism, discourse, self-identification.